

Winkels in 'Neurenborger Waren'

Poppengoed voor boerenmeisjes en Bossche jongens

Aart Vos

Twee boedelinventarissen uit de zeventiende en achttiende eeuw vormen het uitgangspunt van deze bijdrage over winkeliers in Den Bosch, maar vooral over speelgoed. In beerputten treffen de stadsarcheologen speelgoed aan, een fractie van de enorme hoeveelheid die vooral in de winkel van Elias Beuger lag opgeslagen, hoewel niet iedereen positief dacht over kinderen die speelden.

Elias Beuger overleed in 1692. Tijdens zijn leven verdiende deze burger van 's-Hertogenbosch de kost als winkelier. Gegevens over beroepen en bewoning van het zeventiende-eeuwse Den Bosch zijn moeilijk te achterhalen. Daarom is een uitspraak over deze beroepstak niet direct mogelijk. Er zijn weliswaar meesterboeken van het kramersgilde bewaard gebleven, maar die vangen pas aan in 1700. Dat register telt honderden namen, waaronder waarschijnlijk talloze winkeliers.¹ De 'keur' van het kramersgilde, opgericht in 1493, regelde het doen en laten en bepaalde wat er door de gildenmeesters mocht worden verkocht. De keur van 1562 vermeldt een uitgebreid assortiment aan waren zoals kruiden, zeep, olie, kaas, spek, aluin, vijgen, rozijnen, peperkoek etc. etc. Het kramersgilde telde veel leden, onder andere omdat het afleggen van een proeve van bekwaamheid, 'de meesterproef', niet vereist werd en omdat het intreegeld zeer laag was. De belangrijkste eis om toe te kunnen treden was het bezit van het Bossche poorterschap. Dat kreeg je niet zo maar. Toch lag er geen erg hoge drempel voor de toegang tot het poorterschap. Je kon het kopen voor zeventien gulden. Vergeleken met andere steden in de Republiek geen bijzonder hoge prijs.² Bovendien hoefden velen het poorterschap niet te kopen omdat het automatisch toeviel aan ieder, die in een van de Bossche (schuur)kerken gedoopt was. De Christelijke kerk en de overheid waren nog nauw met elkaar verstrengd. Rond 1700 telde de stad ruim 12.000 inwoners, die

Winkelpand op de hoek Hinthamerstraat/In de Boerenmouw, genaamd De Brouwketel (thans restaurant De Tent). Gedeelte van een tekening van Jac. Everts, 1777.
(Stadsarchief, Historisch-Topografische Atlas)

Dat er in den Bosch gespeeld werd blijkt niet alleen uit de inventaris van de speelgoedwinkel, maar zeker ook uit de vondsten van de archeologische dienst: een popje van 8,3 cm. uit ca. 1600.

afhankelijk van hun beurs, de winkels regelmatig frequenteerden. De winkels in de hoofdstad van de Meierij trokken echter ook veel mensen uit de dorpen. Boeren en buitenlui namen graag spulletjes en duurzame goederen mee naar huis. Nieuwigheden uit andere streken trof je aan in steden waar handelsroutes elkaar kruisten. Winkeliers vormden met de typische stedelijke verzorgende ambachten de kern van de stedelijke economie.³ Het platteland kon niet zonder de verzorgende stad. Ging het slecht op het platteland, dan leed de winkelier daar vanzelfsprekend onder. Andersom bloeide de 'middenstand' als de oogsten goed waren. Elias Beuger was gespecialiseerd in zogenaamde 'Neurenborgse Waren'. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1913, dl. 9) waren dit 'voortbrengselen van nijverheid, als bv. speelgoed en allerlei snuisterijen', die oorspronkelijk uit een stad als Neurenberg kwamen.⁴ De stad die vandaag ook nog bekend staat om de fabricage van de beroemde Märklin speelgoedtreinen.

Hoewel Den Bosch een belangrijke handelsrelatie met Neurenberg onderhield, stond de verkoop van *Neurenberger waren* in geen verband met deze uit de late Middeleeuwen stammende relatie. Kuijer vertelt over een afvaardiging van het Bossche stadsbestuur naar de Beierse stad om de magistraat daar een handvol peperkorrels aan te bieden.⁵ Ook toen werden geschenken uitgewisseld om de relatie te onderhouden en de vriendschap te onderstrepen. Dergelijke rituelen zijn altijd vruchtbaar gebleken.

Een aardewerken 'fluitje van een cent', zoals dat verkocht werd door Beuger, kwam in Leuven uit de grond.

Volgens het ondertrouwregister woonde Beuger in de Visstraat, kwam hij uit Picardië in Noord-Frankrijk en huwde hij in 1660 met het Bossche meisje Geertruy Hendricxdochter van Duysburgh. De knoet van de Franse koning drukte zwaar op de gereformeerden en velen vluchtten weg voor de galeien en erger. Elias Beuger sloot zich in Den Bosch aan bij de Frans sprekende zustergemeente van de gereformeerde kerk.⁶ Toen notaris Boons de inboedel van zijn woonhuis en winkel opmaakte, was hij weduwnaar. Het echtpaar kreeg in ieder geval een dochter. Zij, Maria, zette haar handtekening onder de akte van boedelinventaris.⁷ De winkel van Elias Beuger was, als we op de boedelinventaris afgaan, van onder tot boven volgestouwd met spullen en speeltjes. Notaris Boons noteerde bladzijde na bladzijde alle pakketjes, doosjes, bundeltjes en bosjes met snuisterijen. Uit de boedel wordt duidelijk hoe Beuger zijn winkel had ingedeeld. De notaris wandelde eerst naar 'het voorhuys' van de winkel en schreef alles op wat lag en stond 'aende rechter zijde als men incomt'. Vervolgens richtte hij zijn aandacht op 'het glase kastjen inde Winkel' met koperen en tere goederen. Daarna was de beurt aan de 'lincker zijde als men incomt' en wel 'onder aen begonnen'. Boons keek ook 'onder de Winkelbanck', waar zich geen waar bevond dat niet netjes was. Tot slot inspecteerde hij de 'glase kast op de winkelvensters' (de vensterbanken), waarin 'alderhan-

Bij opgravingen in Den Bosch kwam poppengoed, zoals dit 17e-eeuws theepotje, koffiepotje en pannetje, te voorschijn. Spulletjes van Beuger?

de staeltjens van Neurenborghse waeren' lagen en de ruimte 'boven int portael voor de gangh'. De kinderen van toen moeten hun ogen uitgekeken hebben. Net als wij vroeger verlekkerd voor de etalage van een speelgoedwinkel stonden of het geluk hadden in de winkel te mogen kijken. Speciaal voor jongens stonden er dozen met honderden messen. In een andere doos lagen voor hen 'schietboghen'. Pakjes 'kinderringen met groene steentjens' en een 'grootte quantiteit Jongens knicker keijkens' lagen te glinsteren. Onder de 'winckelbank' stond een mandje vol 'kleijne kinderpeertjens op rollekens'. Naast de 'speulcaerten' verkocht Beuger ook pakjes met 'ratten en muysen' en 'klinckende jachten'. Wat was dat voor moois? De 'pick haentjens' die in de winkel lagen, waren kleine houten ballen, waar een spijker door was geslagen. Aan de kop van de spijker zaten hanenveertjes. Als een jongen 'de pikker' weggooidde, drong de scherpe punt in het hout of een ander voorwerp dat het doel vormde. 'Een gevaarlijk speelgoed in de hand van een onvoorzigtigen knaap', aldus M.D. Teenstra in zijn *Kinderwereld* (1853, p.85). En wat te denken van de zak vol 'houtte klaters': kleppers of klossen waar je flink wat herrie mee kon maken. Op de planken in het winkelportaal lag ook een grote zak vol 'kinder fluijtjens', een enorme voorraad

Spelen om het spelen was in de zeventiende eeuw vrijwel onbespreekbaar. Het was voornamelijk een lichtzinnig vermaak dat men als een nutteloze bezigheid beschouwde. Elk spel op deze tekening van Adriaen van de Venne (1589-1662) hield een waarschuwing voor de volwassene in. (Rijksarchief in Zeeland)

'kinder trompetjens' en een partij 'poppe fluijt vogeltjens'. Het laatste behoorde tot het 'poppegoed', kleine voorwerpen die bij een poppenhuis of die bij het spelen met een pop hoorden. De archeologen van de BAM vonden in de loop der jaren heel wat van dit speelgoed terug.⁸

Speelgoed nam in de zeventiende eeuw nog niet zo'n belangrijke plaats in het kinderleven in. Eigenlijk vonden de grote mensen dat spelen lichtzinnig was. Pieter Brueghel wees met zijn *Kinderspelen* op dit dwaze vertoon. Feesten- de of vechtende boeren en spelende kinderen wekten niet alleen de lach- en spotlust op, maar ergerden ook de beschaafde elite. Kinderen die spelend werden afgebeeld, behoorden tot het gewone volk. In ieder geval lieten beschaafde ouders hun kind niet al spelend schilderen. Kinderen uit de elite werden gedresseerd en in 'een vorm gegoten'. Het 'gemene' volk kende geen manieren en liet zijn gevoelens de vrije loop. Onder een prentje met ballende jongens lezen we dan ook: 'Met alle speelen gelijk men ziet/ Raakt menig mens al in't verdriet'. Spelen leidde tot niets, hoogstens tot ruziemaken. De gezaghebbende geneesheer Johan van Beverwijck adviseerde overigens dat het 'vermakelijk kinderspel' wel goed was voor het kinderlijf om dit 'allengskens frisser en sterker' te maken. Het moest overigens niet te bont worden. Tot een jaar of zeven mochten kinderen spelen, daarna was het afgelopen. Constantijn Huygens liet zijn zoons inderdaad tot die leeftijd spelen, daarna moesten ze leren.⁹

In die tijd zien we ook stedelijke verboden opkomen. De Bossche magistraat vaardigde geregeld plakkaten uit tegen joelende jongens en het houden van sneeuwbalgevechten. De elite schaafde aan het volk. Misschien dat 'de

gewone man' het speelgoed uit de winkel van Beuger eerder kocht dan de beschaafde burger.

We weten niet of Elias Beuger goede zaken deed. In ieder geval was Pieter van der Linden, die ruim vijfenzeventig jaar later een winkel in speelgoed, ijzerwaren en snuisterijen dreef, weinig succesvol. Van der Linden had de stad verlaten en zijn boedel was onbeheerd achtergebleven.¹⁰ Hij behoorde tot de 281 winkeliers die in de belastingregisters worden aangetroffen. De historicus Maarten Prak rekende uit dat de stad in 1775 op een aantal van 4817 huishoudens 281 winkeliers telde.¹¹ Per zeventien huishoudens was er een winkel. Dat is eigenlijk aan de lage kant, want naast de als 'winkelier' geregistreerden, zaten meer mensen in de detailhandel. Niet alle bakkers verkochten brood vanuit een winkel, er waren er ook die een kraam hadden of op de markt stonden. Dat laatste gold ook voor sommige boekverkopers of wellicht meer beroepsbeoefenaren. Als we deze categorie Bosschenaren bij die 281 winkeliers tellen dan komen we op 450. Dat zijn mensen die bijvoorbeeld op de markt hun waar uitventten of naast hun werkplaats een winkeltje dreven. Maar dan vergeten we nog de weduwe die bij de poort warme appels verkocht of de stoker van de glasfabriek in de Orthenstraat die 's avonds van uit zijn huis 'een soopje' schonk. In de jaren zeventig van de achttiende eeuw telde de stad ongeveer 13.000 inwoners, maar herbergde vaak duizenden inwoners extra als er verscheidene regimenten in garnizoen lagen. Allemaal consumenten met veel kinderen voor wie de vaders en moeders speelgoed kochten bij Pieter van der Linden.

In de loop van de achttiende eeuw sloeg de ambivalente houding tegenover spelende kinderen om. De overtuiging dat de samenleving in bepaalde mate 'maakbaar' was, vatte post dankzij het denkwerk van 'verlichte geesten' die niet alleen sterk de nadruk legden op het belang van deugd en opvoeding, maar ook de oorspronkelijke goedheid van de mens in zijn natuurlijke staat idealiseerden. Bosschenaar Justus van Effen schreef in zijn *Hollandsche Spectator* dat het zien van boeren die aan het knikkeren waren hem herinnerde aan de kindertijd. Ach, het 'zuivere vermaak' dat je eigenlijk alleen nog maar op het platteland aantrof. Een merkwaardige omslag: de boeren waren eeuwenlang de lomperiken die bespot werden en nu stelde 's lands 'opinion leader' hen ten voorbeeld. Van Effen geldt als opmaat voor Hieronymus van Alphen's 'Mijn leren is spelen, mijn spelen is leren'. Speelgoed mocht in ieder geval weer.¹²

Bij Pieter van der Linden konden de kinderen zich ook vergapen. In zijn winkel stonden 'poppe-kakstoelen', 'poppe stoelen', 'houte pistoolen' en heel veel popjes en prullaria zoals 'een dansende herder en herderin', 'een husaar te paard', 'een vrouw die de man slaat' en een 'klein scheesje met een ree daar voor'. Talloze kleine popjes vulden de schappen: 'twee juffers met waaiers in de

handen', 'een muskantster', 'een herderin met schaap-kens', 'een manneken op een hoepel paart', 'een partij springende hansworsten en draaijende mannekens', kortom te veel om op te noemen. Honderden verschillende poppen met toebehoren lagen in de winkel.

Uit de boedels van winkeliers komen we veel te weten over de belangstelling van grote en kleine mensen. Juist die kleine spulletjes en het 'poppegoed' nam de notaris bij zijn beschrijving van een boedel van een particulier maar zelden op. 'Allerhande goet' of 'enige rommelarije' luidt dan de weinig zeggende omschrijving. Uit gewone boedels komen we dus niet vaak te weten of er gespeeld werd, daarvoor moeten we teruggrijpen naar autobiografische aantekeningen, afbeeldingen of archeologische vondsten. Een uitgebreide beschrijving van een winkelvoorraad is een buitenkans.

De twee winkeliers in 'Neurenburger waren' bezaten een enorme voorraad aan prullaria. Want naast het speelgoed konden boeren, buitenlui en Bosschenaren ook terecht voor clavecimbelnaren, vioolstokken, paternosters in allerlei soorten en maten of kooitjes met een kneu er in. Den Bosch was een koopstad met een kramersgilde dat bij tijd en wijle floreerde en waar kinderen, ondanks de soms strenge maatregelen, fijn konden spelen.

Noten

- 1 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHT), Archief Ambachtsgilden, nr. 183.
- 2 Zie Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud: sociale veranderingen in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen/'s-Hertogenbosch 1999) hfdst. 2.
- 3 Jan de Vries, Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 597-600.
- 4 J. Pijzel-Dommisse stelt dat winkeliers die in de 17e eeuw Neurenberger poppengoed verkochten dit niet uit Neurenberg betrokken (*Het Hollandse pronkpoppenhuis in de 17de en 18de eeuw*, Zwolle 2001).
- 5 P.Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000) 148-149.
- 6 GAHT, Notarieel Archief (NA) nr. 2746, 28 maart 1679, fol. 220.
- 7 GAHT, NA. nr. 2749, fol. 316-356.
- 8 Catalogus Noordbrabants Museum, Ch. De Mooij e.a., *Kinderen van alle tijden* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 190-191.
- 9 R. Dekker, *Uit de schaduw in 't grote licht* (Amsterdam 1995) 120-123.
- 10 Pieter van der Linden keerde weer terug. In 1775 wordt zijn naam vermeld als winkelier die in de wijk van de Kerkstraat woonde. Of hij werkelijk failliet is gegaan, is de vraag, dat was een te grote schande. Van der Lindens boedel is te vinden in: NA. 3367, fol. 181 ev. Voor gegevens over het kramersgilde heb ik gebruik gemaakt van een voordracht van Maarten Prak over winkeliers in 's-Hertogenbosch. T.z.t. zal deze in druk verschijnen.
- 11 GAHT, Oud Stadsarchief, inv. Hoekx nrs. 1427-1432.
- 12 Dekker a.w., 125-126.